

Назви рослин належать до найбільших і найдавніших пластів лексики української мови. Вони неоднорідні за сферою вживання, зокрема досить чітко виділяються дві основні, тісно взаємопов'язані групи: діалектні і літературні назви рослин. Групу літературних назв утворюють загальноновживані й вузькоспеціальні наукові ботанічні номени, що функціонують у мові фахівців-ботаніків.

Споконвіку рослини відіграють у житті людей важливу роль, тому велика кількість флористичних (рослинних) назв здавна поширена в народі. Одні з них добре відомі на всій українській мовній території, і на їх основі сформувалися загальноновживані й наукові ботанічні номени, інші ж — вузьколокальні, залишилися поза літературним ужитком і функціонують у говорах. Діалектні назви рослин фіксуються переважно в деяких ботанічних і діалектних словниках української мови з ремаркою *діал.* (діалектне). Зокрема, в 11-томному «Словнику української мови» (далі СУМ) знаходимо такі діалектні назви рослин: *про́серен*, *просерень* «підсніжник», *жаліва* «кропива», *гладушник* «чистотіл», *ру́жа* «троянда», *німиця* «дурман», *трепета* «осика» та ряд інших. Здебільшого це номени, добре знані в багатьох українських говорах.

Українські літературні назви рослин уживаються в художній, науково-популярній літературі, публіцистиці та інших стилях. Ці номени засвідчені також в загальномовних словниках дожовтневого періоду. В радянський час словники подають назви рослин переважно з поміткою *бот.* (ботанічне). Досить широко вони представлені й у СУМі. Так, тільки у восьмому томі їх понад п'ятдесят, напр.: *пролісок* *Scilla* L., *пухирник* *Urticularia* L., *пухівка* *Eriophorum* L., *різуха* *Najas* L., *ро́жа* *Malva* L., *розхідник* *Glechoma* L., *росічка* *Drosera* L., *ру́слиця* *Elatine* L. та ін.

Ядро літературних загальноновживаних і наукових ботанічних номенів становлять головним чином давні назви, окремі з них сягають праїндоевропейського (*береза*, *липа*, *мох* та деякі інші) і праслов'янського (*дуб*, *в'яз*, *берест*, *граб*, *ільм*, *верба*, *сосна*, *вільха*, *черемха*, *тополя*, *груша*, *слива*, *калина*, *терен*, *пшениця*, *ячмінь*, *просо*, *овес*, *сочевиця*, *ріпа*, *горох*, *хрін*, *гірчиця*, *лобода*, *рогіз*, *осот*, *кропива*, *кукіль*, *полин*, *ковила* та ін.) періодів. Переважна більшість цих слів фіксується писемними пам'ятками давньоруської та староукраїнської мов і добре відома на всій чи більшій частині сучасної української діалектної території.

Однак чимало серед літературних (як, до речі, і серед діалектних) українських ботанічних номенів таких, що потрапили в українську мову з інших мов, значна частина цих назв належить до інтернаціонального лексичного фонду, напр.: *адоніс* *Adonis* L., *валеріана* *Valeriana* L., *цикорій* *Cichorium intybus* L., *лілія* *Lilium* L., *ро́за* *Rosa* L., *люцерна* *Medicago sativa* L., *півонія* *Paeonia* L., *туя* *Thuja* L. та багато інших.

Сучасна українська наукова ботанічна номенклатура — це систематизовані назви одиниць флори, або таксонів (видів, родів, родин) рослин. Міжнародна (латинська) наукова ботанічна номенклатура базується головним чином на ліннеевській системі класифікації рослин і передбачає назву для кожного відомого науці виду флори. Національні наукові ботанічні номенклатури стандартизовані, будуються на зразок латинської, у якій кожний вид рослинного світу одержує бінарну (подвійну) назву, що складається здебільшого з іменника (назва роду рослини) і прикметника-означення (видовий епітет), напр.: *фіалка біла* — *Viola alba*, *фіалка запашна* — *Viola odorata*, *фіалка лісова* — *Viola silvestris*, *фіалка триколірна* — *Viola tricolor* і т. д. Правда, і в діалектній ботанічній лексиці трапляються бінарні назви для розрізнення окремих видів рослин (пор. *глуха кропива*, *жалюча кропива* і т. п.), але в ній, на відміну від наукової номенклатури, бінарний принцип діє вибірково.

У діалектній і загальноновживаній літературній ботанічній лексиці, на відміну від наукової, немає назв абсолютно для всіх видів флори, а йменуються лише добре відомі людям. У тих випадках, коли рід налічує велику кількість видів, народні назви мають лише один чи кілька більш відомих видів, а інші або взагалі не мають назв, або йменуються так, як найбільш

подібні до них загальновідомі види цього роду. Так, наприклад, на Україні зростає кілька десятків видів деревію, однак у говорах найбільш знаний *деревій звичайний* (*Achillea millefolium* L.) і він має найбільшу кількість діалектних назв (у нашій картотеці засвідчено кілька сотень), а переважна більшість інших видів деревію взагалі їх не має. Подібна картина спостерігається і в загальноновживаних назвах інших рослин (правда, тут кількість синонімів мінімальна), тому в СУМі, наприклад, подаються здебільшого номені, що позначають рід рослини, пор.: «*ро́жа* (*Malva* L.). Багаторічна декоративна рослина родини мальвових з високим стеблом та великими яскравими, різних кольорів квітками, зібраними в китицеподібне суцвіття»; «*терліч, тирліч* (*Gentiana* L.). Одно- й багаторічна трав'яниста чи напівкущова рослина з яскраво-синіми або жовтими квітками, яка росте переважно на високогірних луках» (хоч роди *Malva* і *Gentiana* представлені значною кількістю видів рослин, але добре відомі в народі лише деякі з них).

Система наукової ботанічної номенклатури відрізняється від діалектної і загальноновживаної літературної ботанічної лексики й деякими іншими ознаками. Так, для наукової ботанічної номенклатури, як і взагалі для всякої наукової термінології, синонімія в принципі небажана. Майже невласлива їй також омонімія. Наукова ботанічна номенклатура покликана забезпечувати абсолютну точність у найменуванні будь-якої рослини, тобто витримувати повну відповідність між певним видом рослини та його назвою. Діалектні й загальноновживані ботанічні номені таку відповідність забезпечують далеко не завжди. Саме в цьому полягають основні труднощі при збиранні народних назв рослин і подачі ботанічних номенів літературної мови в загальнономовних словниках. Пор., наприклад, у СУМі: *гірчиця* «трав'яниста олійна рослина з родини хрестоцвітих». Яка це рослина? У родині хрестоцвітих налічується кілька сотень трав'янистих видів рослин, серед них чимало олійних. Ще приклад: *ромен* «багаторічна рослина-бур'ян родини складноцвітих з гіллястим стеблом і жовтими квітками». З такого тлумачення важко дізнатися, яка це рослина. До речі, в народі обидві приведені назви вживаються для позначення багатьох видів різних родів рослин. За ілюстраціями, взятими в подібних випадках переважно з художньої літератури, теж важко встановити, про яку саме рослину йде мова. Подібні неточності при тлумаченні ботанічних номенів наявні й у загальнономовних словниках інших літературних мов. У таких випадках бажано, очевидно, скрізь подавати латинську (хоча б родову, якщо важко видову) назву рослини, як це здебільшого й роблять укладачі СУМа.

Основна частина родових назв рослин української наукової ботанічної номенклатури сформувалася на базі загальнонародних українських ботанічних номенів переважно слов'янського походження. У становленні української наукової ботанічної номенклатури роль народних назв була настільки значною, що в окремих випадках зумовила порушення бінарного принципу — основного принципу наукової ботанічної номенклатури, тобто окремі види флори одержали широко відому народну одинарну назву, пор., напр.: *чорниця* — *Vaccinium myrtillus*, *буяхи* — *Vaccinium uliginosum*, *брусниця* — *Vaccinium vitis-idaea* та інші.

У порівнянні з діалектною та загальноновживаною літературною ботанічною лексикою в науковій ботанічній номенклатурі, як і в будь-якій іншій термінології, іншомовний елемент більш помітний. Немало іншомовних запозичень серед родових назв флори, що ж до видових епітетів у бінарних видових назвах, то це здебільшого адекватні переклади або кальки латинського (нерідко й грецького походження) видового епітета: укр. *конюшина лучна* — лат. *Trifolium pratense* (*pratensis* — лучний), *калюжниця болотна* — *Caltha palustris* (*palustris* — болотний), *кропива дводомна* — *Urtica dioica* (*dioicus* — дводомний, з гр. *duo* «два» і *oikos* «дім») тощо.

Таким чином, якщо говорити про взаємозв'язки діалектних, загальноновживаних літературних назв рослин і наукових ботанічних номенів з погляду їх походження, становлення, то можна зробити висновок, що сучасна українська наукова ботанічна номенклатура в основному сформувалася на базі загальнонародної ботанічної лексики. Проте наявна також значна кількість іншомовних нашарувань, з яких помітну частину становлять інтернаціоналізми. Якщо на перших етапах формування української наукової

ботанічної номенклатури проходило значною мірою за рахунок діалектних назв рослин, то тепер, коли процес формування цієї термінології в основному завершився, діалектні назви рослин справляють на наукову номенклатуру мінімальний вплив, хоч повністю заперечувати його не можна. Пор. назви *смере́ка* — *Picea Dietrich.*, *шовко́ва коси́ця* — *Leontopodium alpinum* Cass. (обидві з південно-західних, карпатських говорів) та деякі інші, що потрапили як наукові номени до академічних видань «Визначник рослин України» (К., 1965) і «Визначник рослин Українських Карпат» (К., 1977).

У наш час більш активний вплив загальноновживаної літературної ботанічної лексики на діалектну, що виявляється у масовому паралельному вживанні в українських говорах як літературних загальноновживаних назв, так і вузьколокальних діалектних, з поступовим витісненням останніх з ужитку.